

Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica, Monographia XXIV, Praha 1968.

Svaki stručnjak koji se bavi nacionalnom poviješću, a napose razvojem nacionalnog pokreta, nesumnjivo će posvetiti punu pažnju pokušaju mladog češkog historičara M. Hrocha koji u dosadašnjoj historiografiji nema premca. Iz poplave literature, koja nacionalnim problemima prilazi s težnjom za uopćavanjem, njegov rad valja izdvojiti iz više razloga. Prije svega, autor se bavi pojavama u malih nacija i sistematski upozorava na to da se »klasična« terminologija i rezultati istraživanja osnovnih obilježja u velikih nacija ne mogu primijeniti na tom području. Nadalje, on u svojim društvenim analizama daje poticaj za reviziju mnogih šablonskih gledišta u historiografiji malih nacija (napose s obzirom na socijalnu strukturu) i uočavanje novih problema. Hrochova knjiga također ukazuje na mjesto kvantitativne analize u historijskoj metodi, dokazujući da se primjenom kvantitativne metode mogu postići uspješni znanstveni rezultati pri obradi određenih dijelova opće problematike. Najzad, Hroch svojom usporedbenom analizom upozorava historičare da ne mogu očekivati solidne rezultate ako poznaju samo nacionalnu povijest koju istražuju. Bez usporedbe s razvojem drugih nacija stručnjak sabire vrijedan dokumentarni materijal, ali ne može do kraja razlikovati opće uvjete za razvoj nacija od posebnih prilika u kojima se rađaju specifičnosti nacije čiju prošlost istražuje. Svaki historičar nacionalnog pokreta u Hrvata i ostalih jugoslavenskih nacija, koji i sam traži izlaz iz dosad uhodanih staza uske političke problematike prema obradi što širih područja društvenog života, sa zahvalnošću će prihvatiti Hrochove poticaje, iako će možda u mnogo čemu biti skeptičan. Ali tko od toga novog pristupa materiji očekuje senzacionalne rezultate, bit će razočaran. Takvi se uspjesi ne mogu postići preko noći! Svoju pravu vrijednost ta će knjiga otkriti samo onom čitaocu koji je promatra s gledišta otvaranja vrata prema novim mogućnostima istraživanja. Uostalom, Hrochov je pokušaj samo korak prema cilju, a to je »priručnik« nacionalnih preporoda u malih evropskih naroda, s nastojanjem da utvrdi opći model procesa njihova buđenja. Ta je knjiga, prema tome, pripremna studija, ograničena na užu problematiku, a predstavlja zapravo samo analitički dio Hrochove habilitacije u kojem on, komparativnom metodom, obrađuje »kvantificirane« podatke o društvenom sastavu grupa patriota. U uvodu se autor ograđuje od svake pomisli da bi kvantitativne metode, koje upotrebljava, mogle biti savršenije od starih. On samo želi ukazati na nove mogućnosti u istraživanjima pojava koje se razvijaju van odnosa ličnosti i svjesnih nastojanja u okviru nacionalnih preporoda, ističući pri tom važnost analize »kvaliteta«, tj. svjesno usmjerenih i individualiziranih nastojanja u povijesnim zbivanjima.

Da bi mogao prići konkretnoj obradi svoje teme, Hroch mora, prije svega, upoznati čitaoca sa svojim osnovnim gledištima o pojmu »nacija« i definirati pojam »male nacije«. Njegov je pothvat otežavalo to što ne postoji opće pri-

hvaćena stručna terminologija koju bi mogao upotrijebiti bez obzira na to što nije lako opisati »realnost« malih nacija pojmovima koji su izrasli na tlu velikih nacija. U okviru svoje knjige autor se, na žalost, ne može kritički osvrnuti na dotadašnju literaturu koja se teoretski bavi problemom nacija. U sukobu mišljenja između »objektivne« i »subjektivne« definicije nacije, on se priklanja prvom stanovištu i odbacuje mogućnost karakterizacije nacije samo na temelju analize njena subjektivnog, psihičkog dijela. No isto tako osuđuje definicije nacije koje se temelje isključivo na upotrebi kompaktnih »objektivnih« obilježja.¹ Umjesto toga Hroch teži prema definiciji, koja bi vodila računa o dinamičnoj strani nacije, posebno zato što piše o genezi modernih nacija i želi spoznati odnose ličnosti, članova nacije, prema svojoj okolini što ne bi mogao na osnovi shvaćanja o socijalnoj grupi (u ovom slučaju o naciji) kao kompaktnoj jedinici.

Hroch vidi u naciji makrogrupu (Grossgruppe), tj. upotrebljava pojam suvremene sociologije za grupu čiji članovi nisu povezani neposrednim ličnim odnosima. On upozorava da članovi grupe — nacije, za razliku od grupe — klase, nisu povezani samo jednom vrstom međusobnih odnosa. Hroch, prema tome, definira naciju kao makrogrupu koju obilježava kombinacija više vrsta odnosa, pri čemu kombinacija i struktura pojedinih vrsta odnosa može biti vrlo različita kod pojedinih nacija, ali i kod iste nacije na pojedinim stupnjevima njena razvoja. Autor nadalje smatra da je nacionalna svijest »nešto kao« oblik pojave nacionalne egzistencije. Ona djeluje na razvoj objektivnih odnosa pri čemu je utjecaj nacionalne svijesti na život nacije trajniji od bilo koje druge grupne svijesti, upravo zato što nacionalna svijest nije »odraz« (Reflex) samo jedne vrste odnosa nego kombinacije različitih vrsta odnosa.

Konstatirajući da se većina evropskih nacija razvila iz neravnopravnih etničkih grupa ili »političkih naroda«, koji su vladali nad drugim narodima, autor upozorava što razumijeva pod pojmom malih nacija. Ne sasvim precizno, on govori o neravnopravnim etničkim grupama, o malim modernim nacijama u procesu nastajanja ili o »potlačenim« narodima, pri čemu tom pojmu ne daje etički smisao nego ga shvaća kao »tehnički«, »etički neutralni« termin. Pri ocjeni male nacije, za Hrocha, prema tome, nije odlučan njen kvantitet nego to da ona niče iz neravnopravnoga političkog i kulturnog položaja članova jedne grupe. Pri tom pridaje manju važnost pitanju osjećaju li pojedinci svoj položaj kao potlačenost ili ne, a svoje zaključke izvodi samo iz povijesti naroda koji su bili dugo potlačeni, tj. čije se podređeno stanje prema vladajućem narodu oblikovalo znatno prije početaka kapitalističkog društva.

Hrochova podjela malih nacija u dvije grupe poznata je svakom historičaru Habsburške Monarhije. On ih, naime, dijeli u »nehistorijske« narode, koji nisu u prošlosti imali svoju državu, i one koji su u srednjem vijeku bili »politički narod« u vlastitoj državi, ali su izgubili bitne oznake političke samostalnosti prije nego što su se razvili u modernu naciju. U oba slučaja dva ili više naroda mogla su imati istu vladajuću klasu ili je ona pripadala samo vladajućem narodu. Naravno, potlačeni su narodi imali socijalnu strukturu koja nije »tipična« u usporedbi s određenim stupnjem društvenog razvoja velikih nacija. To su, dakako, konstatacije koje svaki historičar malih nacija pozna iz vlastitog is-

¹ Hroch se kritički odnosi prema teoriji »nacionalizma« škole koju predstavljaju između ostalih H. Kohn i E. Lemberg, te prema šablonama staljinističke historiografije. O čemu se zapravo radi s obzirom na prvu »školu« čitalac će moći razabrati iz opširne informacije o literaturi koja se bavi teorijom »nacionalizma« u narednom broju ovog časopisa.

kustva, kad se muči da u okviru »klasične« terminologije velikih nacija prezentira »atipičnosti« u društvenom razvoju male nacije koju proučava. No kod Hrocha se radi upravo o pokušaju da se usporedbenom analizom otvore vrata uopćavanju tih »atipičnosti« u okviru modela za genuzu malih nacija.

Ratujući protiv mnogih dosadašnjih šablona, pisac napose ističe da kapitalističko društvo ne stvara iz svih srednjovjekovnih naroda moderne nacije. Zato se on pita koje su to »kombinacije« odnosa potrebne da se potlačeni narod pretvori u modernu naciju i u čemu je osobenost nastanka nacionalnog osjećaja u potlačenih naroda?

Hroch smatra da je geneza malih nacija znatno kompliciranija od velikih gdje proces nacionalnog osvješćenja teče u skladu s pretvaranjem feudalnog društva u kapitalističko i predstavlja, prema tome, postepeno širenje nacionalnog osjećaja istog tipa. Pri tom se nacionalno osvješćivanje u velikih naroda širi u obliku borbe protiv stare vladajuće (feudalne) klase istoga naroda. S druge strane, pojedinci u malih naroda imali su uglavnom dvostruku alternativu nacionalnog osvješćivanja u okviru vladajućih i potlačenih naroda, a taj je proces morao biti usmjeren ne samo protiv vladajućih feudalnih klasa vladajućeg naroda nego i protiv novih predstavnika građanske revolucije u vladajućem narodu. Nakon što je obrazložio svoje okvirne koncepcije, Hroch prilazi predmetu svoga istraživanja, naime, subjektivnom faktoru u počecima nacionalnog pokreta u potlačenih naroda i njegovim društvenim pretpostavkama. On želi istraživati put od mogućnosti da jedan srednjovjekovni narod preraste u naciju do nužnosti da se to dogodi. U doba nacionalnog preporoda, nacija se ne može reducirati na zajednicu osjećaja i strasti ali se isto tako ne smije govoriti ni o »zakonomjernosti« ili »nužnosti« razvoja nacije kod svih srednjovjekovnih etničkih grupa. Pisac precizira da smatra nacionalnu svijest i objektivne odnose u životu pripadnika jedne nacije »nedjeljivim jedinstvom«, pri čemu se nacionalna svijest razlikuje od svih ostalih odnosa u društvu jer se ne može nadomjestiti ni jednim drugim.

U analizi nacionalne ideologije, pisca najviše zanima njen društveni domet i izvori njena sadržaja. Zbog toga ga ne zadovoljava samo analiza ideologije. On istražuje sastav grupe, koja prihvaća nacionalni program, kao i sastav grupa kojima se nacionalni program obraća. Osnovno je pitanje usporedbene analize zašto isti oblici pokazuju kod različitih naroda različit uspjeh. Dakako da autor pri tom odmah odbija »paušalna« tumačenja (»još nerazvijena buržoazija«, »jaka potlačenost«) koja su česta i u našoj historiografiji, ne isključujući ni pisca ovih redaka. Kako, dakle, spoznati objektivne pretpostavke patriotskih stavova, a prema tome i uspjeha nacionalne agitacije u razdoblju oblikovanja moderne nacije? Autor smatra da se to može postići istraživanjem položaja u društvenom životu onih pojedinaca koji su najlakše i najbrže postali nacionalno svjesni — a to su nacionalni predvodnici. Istraživanje u tom pravcu može se kretati na dva kolosijeka. Mogao bi se sabrati maksimum biografskih podataka ali, razumije se, samo za ograničeni broj lica. Ti bi podaci mogli biti proizvod slučajnosti i ne bi bili pogodni za uopćavanje. Zbog toga autor pokušava analizirati socijalnu strukturu najvećega mogućeg broja patriota i tako postići jamstvo da se ne radi o slučajnom nego o reprezentativnom izboru. Da bi, dakle, pridonio problematici objektivnih pretpostavki nacionalne svijesti, a time i nacionalnog pokreta, Hroch se koncentrira na dosad vrlo zanemarenu problematiku, naime na analizu nacionalno »motiviranih« patriotskih stavova konkretnih pripadnika nacionalnog pokreta. U ovoj raspravi on to

još ne može uraditi jer mora prvenstveno utvrditi iz kojih društvenih slojeva potječu širitelji nacionalne svijesti. Osnovni je, dakle, zadatak ove rasprave da utvrdi udio pojedinih socijalnih i profesionalnih grupa u procesu nacionalnog osvješćenja u doba narodnog preporoda i to: 1. socijalni sastav pripadnikâ patriotske grupe, 2. socijalno porijeklo njihove rodbine, 3. teritorijalnu raspodjelu patriota na području malih naroda, 4. mjesto ili kraj odakle pojedini patrioti potječu, 5. mjesta i krajeve gdje patrioti žive od rođenja do priključenja nacionalnom pokretu. Ovakvu analizu autor naziva istraživanjem socijalne i teritorijalne strukture nacionalnog pokreta.

Pojmom »nacionalni predvodnici« autor obuhvaća aktivne sudionike u nacionalnom pokretu, koji svjesno i neprestano podupiru nacionalne interese i širenje nacionalne svijesti. Pri tom, dakako, treba razlikovati vođe od njihovih pristauša. »Tipologija« nacionalnih svijesti i pokreta bit će moguća tek na temelju poznavanja njihove društvene osnove a ne samo izoliranih ideoloških analiza što je dosad, uglavnom, bio slučaj.

Budući da nacionalna svijest i pokret imaju dinamični razvoj, autor je za svoju usporedbenu analizu morao izabrati onu fazu nacionalnog pokreta koja je odlučila o značaju nacionalne egzistencije, tj. razdoblje narodnog preporoda. On polazi od kvantitativnog kriterija i periodizira proces nastajanja nacije na temelju stupnja proširenja nacionalne svijesti. Pri tom konstatira tri faze: A. početak nacionalnog buđenja kod grupe intelektualaca koji proučavaju jezik, kulturu i povijest potlačenog naroda ali je njihov utjecaj na društvo još minimalan; B. faza patriotske agitacije u toku procesa nacionalnog osvješćenja s postojanjem grupa patriota koje smatraju svojom misijom širenje nacionalne ideje ali njihov utjecaj na šire slojeve raste tek postepeno; C. faza masovnoga nacionalnog pokreta. Faza B, tj. doba nacionalnog preporoda, predstavlja okvir usporedbene analize društvenog sastava patriotskih zajednica.

Svatko, tko u povijesti ne gleda samo slijed neponovljivih pojava, pridaje komparativnoj metodi veliku važnost. Hroch nastoji usporediti analogne povijesne situacije, tj. iste etape povijesnog razvoja raznih društava, koje se, međutim, javljaju u različitim vremenskim razdobljima. Za takav metodski pristup potrebna je pretpostavka da društva, koja se uspoređuju, imaju u biti, uglavnom, iste razvojne etape i da postoji »objektivna zakonomjernost« toga razvoja. Hroch, dakle, pokušava usporediti analogne povijesne situacije kod malih naroda, tj. stupanj proširenosti nacionalne svijesti, bez obzira na kronološki okvir.

Odbacujući prilično prošireno shvaćanje da su nacionalni pokreti malih naroda »tipični« samo u Habsburškoj Monarhiji i da se samo oni mogu uspoređivati, autor se okreće problematici nacionalnih buđenja u malim narodâ Istočne, Sjeverne i Srednje Evrope. Za komparativnu je analizu namjerno izabrao narode čiji se nacionalni preporodi znatno razlikuju po svom kulturnom i ekonomskom stupnju, uvjeren da upravo ti vrlo različiti tipovi daju najveću mogućnost da se na kraju istraživačkog procesa utvrdi zašto je isti proces, tj. stvaranje modernih nacija, zahvatio narode koji su se međusobno toliko razlikovali. (Razumije se da su na Hrochov izbor utjecali različiti problemi, koji nisu načelne prirode, npr. poteškoće u vezi s jezikom, kontaktom s historičarima ili ustanovama tih nacija.) Hrochova komparativna analiza obuhvaća nacionalni pokret u Čeha, Litvanaca, Estonaca, Finaca, Norvežana i Flamanaca. U manjoj mjeri poslužio se određenim podacima u vezi sa Slovacima, Livoncima, Bjelo-

rusima, Lužičkim Srbima, Bretoncima i Velšanima. Za stručnjaka hrvatske povijesti, koji eventualno nešto zna samo o malim narodima Habsburške Monarhije, taj je izbor dragocjen kao komparativni materijal.

Kriterij za analizu socijalnih grupa važan je problem u Hrochovu radu, velikim dijelom zbog toga što je terminologija za socijalne grupe u malih naroda vrlo maglovita. Osim toga, tema obuhvaća kompliciranu strukturu društva na prijelazu u kapitalizam, kad, između ostaloga, postoji vladajuća klasa i starog društva i novog kapitalističkog društva; seljaštvo je već prilično diferencirano, a društveni sloj koji se naziva buržoazijom u feudalnom društvu mora se, po Hrochovu mišljenju, ocijeniti kao sitna buržoazija u kapitalizmu. Posebnu pažnju posvećuje, razumije se, diferencijaciji unutar inteligencije, kao nosioca narodnog preporoda.

Autor pokušava rekonstruirati društveni sastav patriotskih zajednica, uglavnom iz popisa onih koji materijalno pridonose nekoj patriotskoj akciji, pretplatnika patriotskih časopisa, članova patriotskih organizacija. Ponekad su ti izvori vrlo oskudni ali ipak dozvoljavaju određene ograničene zaključke. Pisac smatra da značaj preporodne ideologije nije dokaz za društveni sastav i ističe da je brkanje društvenog sadržaja nacionalne ideologije i pravoga društvenog sastava patriota izazvalo već mnoge nesporazume. On bi zato želio drugom prilikom izvršiti specijalnu analizu društvenog sadržaja nacionalne ideologije.

Komparativna analiza obuhvaća, dakle, problematiku udjela pojedinih društvenih grupa u narodnom preporodu općih društvenih odnosa, društvenog porijekla, naraštaja i odnosa društvene mobilnosti i komunikacije, a osnovni joj je cilj da pomogne otvaranju novih putova u studiju oblikovanja malih »novovjekih« evropskih naroda.

Pri analizi svake od spomenutih nacija, pisac prvo pokušava utvrditi kronološki okvir faze B, tj. doba narodnog preporoda, zatim konstatira značaj odabranih izvora, s obzirom na mogućnost postizavanja solidnih rezultata. Nakon izvršene analize izvodi zaključak iz kojeg proizlaze vrijedni podaci za utvrđivanje uloge pojedinih društvenih slojeva u narodnom preporodu određenog naroda.

Prema Hrochovim rezultatima, u Čeha je na početku faze B svećenstvo predstavljalo najbrojniju patriotsku grupu da bi, zatim, njegovo brojčano učešće postepeno padalo. Najjača je komponenta patriotske grupe inteligencija, kojoj se obrtnici približavaju po broju, a zatim slijede mali trgovci i mali proizvođači (Kleinproduzenten). Većina je čeških patriota živjela u gradovima, dok su područja patriotske djelatnosti bila vrlo nejednako raspodijeljena u pojedinim češkim krajevima. Većina patriota bila je porijeklom iz gradova, i to uglavnom iz obitelji obrtnika i trgovaca. Mjesta rođenja patriotske inteligencije nalazila su se u područjima najveće aktivnosti patriotskih zajednica i u gradovima s gimnazijama.

Sastav patriotskih grupa u Litvanaca pokazuje sasvim drugu sliku. Na čelu patriotske agitacije stajala je svjetovna inteligencija, posebno studenti i predstavnici slobodnih zanimanja, dok je svećenstvo slabije zastupano. Udio obrtnika i trgovaca bio je beznačajan, iako se nešto povećao potkraj faze B. Većina patriota djelovala je na selu dok su gradovi ostali gotovo netaknuti njihovom agitacijom. Zato je proces nacionalnog osvješćenja seljaštva prethodio onom u gradu. Većina patriota potjecala je sa sela, a mnogi su bili iz seljačkih obitelji. Kod Estonaca su učitelji osnovnih škola bili glavna komponenta patriot-

skih grupa, učešće seljaka bilo je znatno ali i gradskih malih proizvođača i malih trgovaca. Većina patriota živjela je na selu. Njihovo socijalno porijeklo autor nije mogao ustanoviti zbog nedostatka izvora.

Navela sam samo ova tri primjera da bi čitalac mogao dobiti sliku kako otprilike izgledaju Hrochovi rezultati pojedinačnih analiza. Iz cjelokupnog kvantitativnog rezultata proizlazi da nijedna od socijalnih grupa nema u sastavu patriotskih zajednica stalni položaj koji bi bio analogan kod svih naroda obuhvaćenih tom analizom. Moguće je samo jedno jedino uopćavanje, a to je, da je brojčano najjači dio patriotske zajednice uvijek inteligencija ali je ona svaki put sastavljena od različitih profesionalnih grupa različitog porijekla. Pisac na kraju analize konstatira da brojčani udio pojedinih društvenih grupa u krugu nosilaca nacionalnih pokreta nije jedini mogući kriterij za pravi utjecaj pojedine grupe u nacionalnom preporodu svoga naroda. Zato pokušava konstatirati i ulogu svake pojedine grupe u nacionalnom preporodu.

Upozorila bih posebno da Hroch osuđuje »paušalne« ocjene mnogih marksističkih radova o »vodećoj ulozi buržoazije« koja se dobrim dijelom osniva na primjeni Staljinovih stavova. Pod pojmom »nacionalne buržoazije«, ti radovi obuhvaćaju obrtnike, sitničare, mlinare, prevoznike pa i seljake. No pojam »buržoazija« ne može se protegnuti na sve samostalne proizvođače i posrednike u trgovini, jer bi to, prema Hrochu, bilo u suprotnosti s društvenom realnošću. Radi se, dakle, o sitnim proizvođačima, odnosno o sitnoj buržoaziji. Rezultati analize ne ukazuju na ulogu buržoazije u nacionalnom preporodu, prema tome, nije tu moglo biti ni predstavnika njena interesa. Jedino se može govoriti o patriotima koji su u okviru svoje agitacije isticali potrebu stvaranja vlastite buržoazije. Sitna buržoazija, koja se u vrijeme nacionalnog preporoda sastoji od obrtnika i malih trgovaca, starija je od prave buržoazije jer se razvila iz sloja obrtništva i građanstva u razdoblju feudalizma. Ta je sitna buržoazija zastupljena u nacionalnim pokretima kod svih naroda obuhvaćenih analizom, ali ni u jednom slučaju nije imala vodeću ulogu. Je li, prema tome, učešće sitne buržoazije preduvjet za uspjeh nacionalnog preporoda? Nesumnjivo je da je sitna buržoazija grada i sela znatno lakše prihvaćala nacionalnu agitaciju nego seljaštvo. Ona je, prema tome, predstavljala temelj za nacionalno osvješćenje buržoazije koja se razvila iz tog sloja i preuzela vodstvo nacionalnog pokreta u fazi C, tj. u doba masovnog nacionalnog pokreta. U tom smislu sitna je buržoazija imala odlučnu ulogu za budućnost razvoja potlačenog naroda.

Što se tiče katoličkog i protestanskog svećenstva, Hroch ističe njegovu ulogu posrednika između seljaka i njegove okoline. Na temelju svoje analize, on zaključuje da se svećenstvo uključivalo u proces nacionalnog preporoda, ukoliko se radilo o njegovoj kulturnoj i jezičnoj strani, ali ne i o društvenom i političkom pitanju. Kad bi nacionalni program na određenom stupnju prešao te granice i u svećenstvu bi tekao proces udaljavanja od nacionalnog pokreta. Nakon zanimljive analize uloge učitelja osnovnih škola i studenata, autor konstatira da se seljaštvo uključilo razmjerno kasnije u nacionalni pokret nego sve ostale grupe (osim radnika), jer je preduvjet za to bilo ne samo oslobodjenje od feudalnih stega nego i određeni stupanj naobrazbe. Autor zaključuje da su se patrioti znatno više interesirali za seljake nego što su se oni priključivali nacionalnom pokretu, i da je u slučajevima, kad je uspjeh nacionalnog pokreta ovisio o učešću seljaka, faza C (masovni nacionalni pokret) počela kasnije. Nakon analize osnovnih komponenata društvene strukture patriota i terito-

rijalnog sastava nacionalnog pokreta, Hroch, na kraju, pokušava rezimirati rezultate te pripremne studije za tipologiju nacionalnog preporoda u malih evropskih naroda. Konstatira, prije svega, da se pojava nacionalnog pokreta ne može protumačiti samo kao posljedica patriotske agitacije. Isti agitacioni ciljevi i težnje za nacionalnim osvješćivanjem imaju kod pojedinih malih naroda sasvim drugačiji rezultat. U fazi B, kao sudbonosnoj za naciju koja se rađa, aktivnost patriota ovisi o objektivnim uvjetima perioda industrijalizacije i urbanizacije. Što je tradicija nekadašnje vlastite državnosti bila jača, to je jači u nacionalnom programu »zemaljski patriotizam« (Landespatritismus), a potporu patriotima daju i pripadnici vladajuće klase, pa je društveni i politički kontinuitet između faze A i B vrlo uzak, a moguće je i poklapanje obiju faza. U fazi B, inteligencija zauzima prvo mjesto i ima znatno veću ulogu nego u velikih naroda. Međutim, inteligencija se sastoji iz diferenciranih profesionalnih i društvenih grupa od kojih ni jedna nije imala isto mjesto u svim nacionalnim preporodima koje je autor istražio. S obzirom na to da je inteligencija porijeklom, uglavnom, iz buržoazije ili iz seljaštva, Hroch smatra da je učešće tih slojeva u nacionalnom pokretu odlučno za uspjeh nacionalnog preporoda i oblikovanje nacije. Istraživanja pokazuju da buržoazija nije uzela učešća u nacionalnom preporodu (izuzevši norveške) i da najveći dio naobraženih patriota dolazi iz krugova sitnih proizvođača ugroženih pojavom moderne industrije i sitne buržoazije uopće. U okviru daljnjeg programa istraživanja, autor bi želio analizirati prerastanje starog građanstva u buržoaziju i sitnu buržoaziju u vezi s konkretnim promjenama u značaju nacionalne svijesti. Seljaštvo se lakše uključivalo u nacionalni pokret tamo gdje je faza B počela razmjerno kasno.

Komparativna analiza nije, dakle, mogla ustanoviti da bi bilo koja društvena ili profesionalna grupa imala odlučnu ulogu u svakom pojedinom analiziranom nacionalnom pokretu. Štaviše, nije bilo moguće odrediti ni »redosljed« uloge tih grupa koji bi važio za sve narode. Vjerujem da će ponetko zato smatrati da Hrochova usporedbena analiza nije uspjela. No, ja mislim da jest! Ona upozorava na različitost, razbija šablone, uopćeno potvrđuje rezultate historičara raznih nacionalnih pokreta i daje osnovu za program daljnjeg istraživanja.² Budući da historiografija hrvatskog nacionalnog pokreta još nije prešla na područje širih društvenih analiza, te da i ona pati od nejasnoće terminologije i drugih nedostataka koji se kritiziraju u tom radu, Hrochove analize društvene strukture nacionalnog preporoda mogu korisno poslužiti svakom našem historičaru.

Mirjana Gross

² Na kraju, autor upozorava na važni aspekt, čije istraživanje tek predstoji, naime, na utjecaj društvene mobilnosti i komunikacija na razvoj nacionalnog pokreta. O tom problemu pisat ću također u spomenutoj informaciji o literaturi koja se bavi teorijom »nacionalizma«.